

УДК 159.928+372.46

Мар'яна Лук'янчук

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ

Освіта – стратегічна основа розвитку особистості, суспільства, нації й держави. Вона є засобом нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, виховання патріота і громадянина, дієвим чинником модернізації суспільства. Стратегію й основні напрямки розвитку освіти України в XXI столітті визначає Доктрина національної освіти, де зазначено: «Система освіти має забезпечувати підтримку обдарованих дітей і молоді, розвиток у них творчих здібностей, формування навичок самоосвіти і самореалізації особистості» [1].

Одне з головних завдань освіти на сучасному етапі – формувати покоління, здатні навчатися протягом життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства. Головною метою стратегії радикальної модернізації освіти є створення умов для «розвитку, самоствердження і самореалізації особистості впродовж життя» [1, с. 4].

Початкова освіта – це перший освітній рівень, який закладає фундамент загальноосвітньої підготовки школярів. В. Сухомлинський прагнув, щоб початкова школа стала «школою мислення, фундаментом творчих розумових сил учнів» [12, с. 429]. Тому пріоритетне завдання навчання у початковій школі на сучасному етапі – закласти основу для всебічного розвитку дитини, забезпечити подальше становлення особистості, розвиток її розумових здібностей, і в першу чергу навчити дітей самостійно і творчо мислити.

Творчість, творча діяльність та креативні здібності є актуальним предметом досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених (Ф. Вільямс, І. Волощук, Дж. Гілфорд, С. Гончаренко, А. Крафт, В. Моляко, Я. Пономарьов, О. Савенков, О. Савченко, С. Сисоєва, М. Холодна тощо). Дослідження Т. Н. Боркової, А. І. Сорокіної, Є. В. Гур'янова та ін. вказують на недостатню вивченість та недооцінку пізнавальних можливостей учнів початкової школи, розвитку самостійності їх мислення, що в свою чергу створює труднощі в повноцінному творчому і загальному розвитку дітей.

Метою даної статті є дослідження питання особливостей розвитку творчих здібностей молодших школярів з психолого-педагогічної точки зору у процесі навчання грамоти.

Знання, уміння й навички, здобуті школярами у період оволодіння грамотою, стають основоположними для них в усьому подальшому навчанні. Головне завдання – правильно визначити об'єктивну готовність дитини до навчання в школі. Зробити це не так просто, оскільки в цьому

віці досить інтенсивно відбуваються складні процеси психофізичного та морального розвитку особистості.

Процес навчання грамоти для першокласників являє собою поступовий перехід від ігрової діяльності, яка в дошкільному віці є провідною до початкових форм навчальної діяльності. Науковці і практики наголошують, що навчально-виховна робота з рідної мови для дітей повинна ґрунтуватися на принципі гра-навчання, гра-виховання, оскільки в цьому віці гра для дітей – серйозна діяльність.

Як зазначав Ш. О. Амонашвілі, гра для дітей – основна форма розвитку, тому вона має бути основною формою навчальної діяльності молодших школярів, їхнього ставлення до навколишньої дійсності, до товаришів, до дорослих.

Навчання також має на меті не тільки розвиток розумових здібностей, а й формування творчих здібностей учнів, та якості творчої особистості. Воно повинно відбуватися в першу чергу на програмному навчальному матеріалі з різних предметів, а в разі потреби й на спеціально побудованій системі задач. Учні набувають здібності видозмінювати ті стереотипи мислення, яким вони вже навчилися, засвоюючи досвід творчої діяльності.

У контексті вивчення педагогічних умов розвитку творчих здібностей особистості важливого значення набуває з'ясування змісту загального поняття «творчість». Варто відзначити, що, незважаючи на посилений інтерес дослідників до феномену творчості, останній залишається одним із найбільш складних і неоднозначних у психології та педагогіці.

Структурно-логічний аналіз процесу творчості дозволяє зробити однозначний висновок про необхідність існування двох компонентів творчого процесу: логічного і психологічного. Ці складові творчості змінюють одна одну та взаємно доповнюють.

Для формування творчої особистості в процесі навчання особливо важливий такий компонент як інтелектуально-логічні здібності учня. Вони виявляються у вмінні аналізувати, виділяти істотне спільне і відволікатися від несуттєвого (абстрагування), формулювати правильне означення об'єкта, встановлювати родову ознаку і видову відміну, пояснювати, що свідчить про інтелектуально-логічне вміння аргументовано викладати і розкривати сутність питання, проблеми, способи її розв'язання, доводити, обґрунтовувати [14].

Навчальний матеріал із різних предметів ставить першокласників перед необхідністю виділяти істотні властивості, притаманні як одному фактору чи явищу, так і цілому їх ряду, формулюючи відповідні висновки. Суттєві властивості предмета виявляються через включення його у зв'язки з іншими предметами і порівняння цих предметів. Таке включення С. Л. Рубінштейн розглядав як основний спосіб мислення. Формування цього способу має важливе значення для розумового розвитку та розвитку

творчих здібностей, оскільки дає змогу розглядати предмет із різних сторін, в різних аспектах, а отже, пізнавати предмет у його взаємозв'язку з іншими предметами [15].

На початковому етапі навчання найбільш продуктивна форма мислення – наочно-дійова, потім додається образна і нарешті – понятійно-логічна. Така послідовність мислення забезпечує переробку інформації та її засвоєння й узагальнення.

Психолінгвісти прийшли до висновку, що розвиток мислення людини невіддільний від розвитку її мови. Психологами встановлено, що при будь-якому творчому процесі завдання вирішується спочатку в розумі, а потім переноситься в зовнішній план. Тому найважливіше завдання в розвитку творчого мислення, одного з компонентів творчих здібностей – навчання учнів вмінню словесної діяльності, в тому числі вивчення іноземних мов.

Навчання грамоти і розвиток мовлення першокласників – це складний початковий процес, в основі якого лежать філософські, діалектико-матеріалістичні, психологічні, лінгво-дидактичні вчення. Методика початкового навчання мови будує свій науково-методичний апарат на філософському вченні про сприйняття, відчуття; діалектико-матеріалістичному вченні про дві сторони пізнання – чуттєву і логічну.

Мисленнєві уявлення і мовлення складають єдність [3, с. 138]. Дитина уявляє те, що бачила у природі або на картині. Учня першого року навчання в школі іноді не легко уявити те, що не спирається на конкретний предмет, ілюстрацію або власний досвід. Такий некритичний підхід до образів уяви приводить до того, що дитині важко відокремити продукт своєї фантазії від реальності. Під впливом навчання уявлення дітей змінюється, її образи стають стійкими, краще зберігаються у пам'яті, стають більш різноманітними та цікавими, якщо правильно організований навчальний процес.

Органічне поєднання інтелектуально-лінгвістичної діяльності дитини з її інтенсивним розвитком рухово-кінестетичної сфери обґрунтовується теорією асоціативного засвоєння. Як цієї теорії ми виділяємо метод асоціативних символів (МАС), покладений в методику вивчення англійської мови. МАС – це мова рухів, жестів, міміки, кодова мова уявлень і асоціацій, застосування якого пов'язане з активізацією мовленнєвої та розумової діяльності дітей, що дуже важливо, адже доведено, що діти сприймають світ переважно образами [4].

Сучасний педагог повинен пам'ятати, що період навчання грамоти – це один з найважливіших і найвідповідальніших етапів у житті дітей, у розвитку їхнього мислення і мовлення, розвитку творчих здібностей, у зростанні їхньої свідомості, у формуванні особистості в цілому.

За словами К. Д. Ушинського, навчання грамоти має забезпечувати самодіяльність дитини (сучасною мовою – це пізнавальна активність і

самостійність), систематично вправляти її пам'ять і мислення, збуджувати інтерес до навчання [17]. Хоча, ми не можемо не враховувати того, що сьогодні грамотою доводиться оволодівати не дев'яти-десятирічним дітям, а шести-семирічним.

Оволодіння грамотою повинно стати для дітей якомога природнішим процесом, який хоча б у загальних рисах був би подібним до засвоєння рідного мовлення в ранньому віці. Цьому значно сприятиме формування і розвиток у дітей внутрішніх мотивів до навчання.

Врахування психофізіологічних особливостей і закономірностей розвитку учнів – надійна основа успішної організації навчання і виховання. В ефективному навчально-виховному процесі засвоєння дитиною знань, умінь і навичок здійснюється в єдності із всебічним розвитком її особистості. Обстоюючи це важливе положення психології про співвідношення між розвитком і навчанням, Л. С. Рубінштейн зазначав, що «дитина розвивається, виховується і навчається, а не розвивається і виховується, і навчається» [15, с. 25]. При цьому розвиваючим є не усяке навчання, а лише те, яке не тільки враховує доступне дитині в процесі самостійної діяльності, але і зорієнтоване на «зону найближчого розвизвитку», тобто на те, що дитина може виконати під керівництвом і за допомогою дорослих.

Учитель повинен добирати такі методичні прийоми, у яких найповніше враховуються особливості дитячої уваги, сприймання, пам'яті, мислення, які сприяють всебічному розвитку школярів – формуванню в них на відповідному мовному матеріалі прийомів розумової діяльності: аналізу і синтезу, класифікації, узагальнення, вміння робити висновки.

Початковою навичкою читання діти оволодівають разом з такими видами мовленнєвої діяльності, як: розповідь, бесіда, спостереження за явищами живого мовлення, робота над загадками, скоромовками, слухання звукозаписів, інсценізація відомих казок. Основними мовними одиницями є звуки мовлення і букви, якими вони позначаються на письмі, а також слова і пізніше – речення. Цими одиницями й оперує дитина на початкових етапах оволодіння грамотою. Відомо, що українське письмо є звуковим (фонематичним), а тому процес оволодіння початковою навичкою читання й письма полягає в умінні перекодовувати букви в позначувані ними звуки і навпаки. Ці процеси ґрунтуються на чіткому уявленні дітей про співвідношення, що існують між звуками і буквами у рідній мові, на практичному засвоєнні основних графічних принципів письма, які діють у даній мові.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що зміст творчої діяльності включає роботу пам'яті, сприйняття, почуття, уваги, мислення та уяви. Творча діяльність, яка активізує розвиток творчих здібностей особистості, виступає гарантом формування потреби в постійному пошуку, накопиченні знань, розумінні їх смислу та

значення, самостійному використанню, що необхідно для постійного зростання особистості з урахуванням вимог сучасності. Творча діяльність потребує певних здібностей мислення: до аналізу, синтезу, порівняння, розвиненого абстрактного мислення, оперування моделями, гнучкості, оригінальності та багатьох інших, що належать до розряду творчих. Під творчою здібністю розуміємо індивідуально-особливе поєднання якостей і властивостей особистості, що знаходить своє відображення у творчому стилі діяльності, котрий передбачає наявність оригінальності і новизни як в процесі діяльності, так і в її результаті. Всі ці знання, уміння й навички, які будуть здобуті школярами у період оволодіння грамотою, стануть основоположними для них в усьому подальшому навчанні.

Матеріали статті можуть слугувати підґрунтям для подальшого вивчення проблеми; для підготовки науково-методичних праць з педагогіки та методики викладання української і іноземної мови; зібраний та узагальнений у статті матеріал сприятиме істотному розширенню інформаційного простору в педагогічній та методичній науках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI столітті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>. – Назва з екрана.
2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Початкова школа. – 2002. – № 2. – С. 3–5; № 3. – С. 1–6.
3. Бенеш Г. Психологія: dtv-Атлас : довідник / Г. Бенеш ; худ. Г. Заальфельд та К. Заальфельд, наук. ред. перекладу В. О. Васютинський ; пер. з нім. – К. : Знання-Прес, 2007. – 510 с.
4. Василенко М. Граючись-виграємо / М. Василенко // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2003. – № 1. – С. 104–106.
5. Бельшакова І. О. Особливості створення умов для навчання першокласників: (вимоги до класу, меблів, режиму праці) // Управління школою. – 2004. – № 22–24(70–72). – С. 44–47.
6. Гойло А. А. Формування граматичного строю мовлення учнів в підготовчих класах / А. А. Гойло // Початкова школа. – 1981. – № 11. – С. 19–25.
7. Дронь Т. Психологічна підготовка дитини до школи / Т. Дронь // Психолог. – 2007. – № 21–22. – С. 57–63.
8. Деркач Н. І. Звукова робота в період навчання грамоти шестиліток / Н. І. Деркач // Початкова школа. – 1990. – № 11. – С. 14–18.
9. Захарчук І. Н. Ігри на уроках навчання грамоти / І. Н. Захарчук // Початкова школа. – 1980. – № 7. – С. 52–58.
10. Зимульдинова А. С. Розвиток мовлення шестирічних першокласників / А. С. Зимульдинова // Навчання і виховання шестирічних першокласників / упор. К. С. Прищепа. – К. : Рад. школа, 1990. – С. 102–122.

11. Зубалій Н. П. Виховання у шестилітніх позитивного ставлення / Зубалій Н. П. // Початк. шк. – 1987. – № 8. – С. 13–17.
12. Клименко В. Можливості психіки шестиліток / В. Клименко // Психолог. бібліотека. – К. : Шкільний світ, 2002. – № 29–32/29–32. – С. 71–80.
13. Кондратенко Л. Організація до навчальної роботи / Л. Кондратенко, Л. Богуславська // Б-ка «Шкіл світу»: Я хочу, я можу, я буду вчитись, 2003. – С. 4–18.
14. Рагозіна В. В. Теоретичний аспект проблеми творчих здібностей / Рагозіна В. В. // Творчість, Духовність, гуманізм в просторі освіти : збірник доповідей науково-практичної конференції. – Вінниця : «Універсум-Вінниця», 1998. – С. 127–132.
15. Рубинштейн С. Л. Основи общей психологии [Електронний ресурс] / С. Л. Рубинштейн. – Режим доступу : http://yanko.lib.ru/books/psycho/rubinshteyn=osnovu_obzhey_psc.pdf – Назва з екрана.
16. Таланова Ю. Психологічна абетка / Таланова Ю. // Психолог. – 2007. – № 21–22. – С. 4–15.
17. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. шк., 1949. – С. 227.